

**[0701] DE SKRIUWTAAL FAN DE SEKULIERE GEASTLIKHEID
YN WESTERLAUWERSK FRYSLÂN YN DE 15DE EN 16DE IEU**

Oebele Vries

Summary

This article investigates the switch from Frisian to Dutch as a written medium among the members of the secular clergy in West Friesland in the 15th and 16th centuries. In the 15th century the preferred written language of wordly priests of Frisian origin turns out to have been Frisian, whereas Dutch seems to have been favoured by priests of non-Frisian stock. From about 1520 the use of Frisian among priests of Frisian origin rapidly declined. During the period 1530-1550 Frisian as a written medium was still in use among certain, probably elderly, priests, but its use now depended on the situation or the wishes of the people they wrote for. By 1550 the switch from Frisian to Dutch must have been virtually complete.

Ynlieding

By it bestudearjen fan de skriuwtalskiednis fan Westerlauwersk Fryslân yn de 15de en 16de ieu sil in wichtich plak takend wurde moatte oan it skriuwtalgebrûk fan de sekuliere (wrâldske) geastlikheid. De pastoars, fikarissen (helppastoars) en prebendarissen (fan sielsoarch frijstelde wrâldske geastliken), dy't mei-inoar de sekuliere klearus foarmen,¹ spilen nammers oant 1580, doe't de Steaten in ein makken oan de iepenbiere útoefening fan de Roomske earetsjinst, in belangrike rol, net allinne yn it tsjerklike, mar ek yn it maatskiplike libben. Dêr komt noch by dat der doedestiids yn Westerlauwersk Fryslân net minder as likernôch 350 parochys bestienen, wat betsjut dat it tal sekuliere geastliken navenant grut west ha moat.²

De fraach dy't hjir oan 'e oarder steld wurdt, is hokfoar taal at de sekuliere geastliken yn it behannele tiidrek as skriuwtal foar kar nommen ha. Earder is al fêststeld dat de reguliere geastliken (de leden fan de kleasteroorders) al yn de 15de ieu, doe't yn Westerlauwersk Fryslân it Frysk noch de foarnaamste skriuwtal wie, gauris Nederlânsk skreaun ha. As haadoarsaak dêrfan waard

¹. Der moat om tocht wurde dat yn dyselde tiid bûten Fryslân fikarissen itselde wêze kinne as wat yn Fryslân prebendarissen neamd wurde.

². Gearfetsjende literatuer oer de sekuliere geastlikheid yn Westerlauwersk Fryslân (benammen yn de 16de ieu): Theissen, *Centraal gezag*, 282-285, 452-455; Woltjer, *Friesland in Hervormingstijd*, 57-67.

neamd: it grutte tal net-Friezen dat de likernôch fyftich kleasters befolke.³ Inkelde foarbylden fan de skriuwtaalkar fan wrâldske geastliken binne al jûn troch Fokkema.⁴ Hy konkludearret, mei ferwizing nei in tal Frysktalige opjeften yn de saneamde Beneficialboeken út 1543, dat guon fan har it Frysk "lang trouw bleven".

Yn it neifolgjende besykje ik earst om in skets te jaan fan de sekuliere klearus yn Westerlauwersk Fryslân. Dêrby wurdt allinne omtinken jûn oan aspekten dy't foar in goed begryp fan it skriuwtaalgebrûk fan de wrâldske geastliken fan belang binne, nammentlik de wize fan har beneaming, har komôf en har skriuwwaktiveiten. Dêrnei wurdt fan goed tritich sekuliere geastliken fan wa't de hân fan skriuwen fêststeld wurde koe, neigien wat en yn hokker taal at se skreaun ha en hokker konklúzjes oer har skriuwtaalgebrûk dêrút lutsen wurde kinne.

Wize fan beneaming, komôf en skriuwwaktiveiten

De wize fan beneaming fan de sekuliere geastliken hong ôf fan de regeling fan it kollaasjerjocht (ek wol neamd patronaatsrjocht), dat is it rjocht om oan de geastlike oerheid in kandidaat foar in iepenfallen geastlik amt ('benefysje') te 'presintearjen'.⁵ Om't op 'e presintaasje fan in kandidaat automatysk syn beneaming folge, betsjutte it kollaasjerjocht yn de praktyk itselde as it rjocht om te beneamen. Yn de tiid fóár 1500 waard dat rjocht net oeral yn Westerlauwersk Fryslân troch deselde persoanen of korporeaasjes útoefene. Yn it foarste plak koe it yn hannen fan in kleaster wêze. Sa mocht it kleaster Lidlum yn net minder as achttjin parochys de pastoar oanwize.⁶ Yn sokke gefallen sil yn 'e regel in pater út it eigen kleaster oansteld wêze, dy't dan it kleaster ferliet om him yn syn parochy nei wenjen te setten (sokke útwenjende kleasterlingen, dy't ek wol 'bûtenbruorren' neamd waarden, wurde hjir ta de sekuliere geastlikheid rekkene). Men krijt de yndruk dat it by kollaasje troch kleasters altiten giet om dy fan it wichtichste benefysje, nammentlik dat fan pastoar. It kaam ek wol foar dat it kollaasjerjocht by in haadlingefamylje berêste,⁷ mar dan gie it benammen om prebendarisplakken. Alhoewol't it net absolút wis is, wurdt gauris oannommen dat kollaasje troch de 'miente' (in wat skimich begryp, dêr't nei alle gedachten de kollektiviteit fan einierden mei bedoeld wurdt, alteast op

³. Vries, "Frysk en Nederlânsk". Neffens Woltjer, *Friesland in Hervormingstijd*, 67 wie it sels sa dat "het merendeel der kloosterlingen (...) uit andere streken (kwam)".

⁴. Fokkema, *Het Stadsfries*, 30-31.

⁵. Literatuer oer it kollaasjerjocht: Van Apeldoorn, *De kerkelijke goederen*, I, 1-85; Theissen, *Centraal gezag*, 41-44, 433-442; Woltjer, *Friesland in Hervormingstijd*, 11-13, 22-24; Algra, *Ein*, 128-134.

⁶. Algra, *Ein*, 129 (noat 5).

⁷. Foarbylden by Van Apeldoorn, *De kerkelijke goederen*, I, 5-6 (noat 2).

it plattelân)⁸ it faakst foarkaam. Der wienen fierders noch alderhande kombinaasjes fan de hjirboppe neamde trije regelingen mooglik. Yn in inkeld gefal is bekend dat ek de tsjerkfâden in stim yn it kapittel hienen.⁹ By it foargeande moat noch oantekene wurde dat, as it kollaasjerjocht oan in kleaster takaam, de miente soms it rjocht hie om in pater út dat kleaster yn it iepenfallen benefysje te kiezen.¹⁰

Yn 1500 ha de hartoggen fan Saksen, dy't it yn Westerlauwersk Fryslân foar it sizzen hân ha fan 1498 oant 1515, it kollaasjerjocht oan har lutsen. It kaam der op del dat de eardere kollatoaren allinne noch mar in kandidaat 'nominearje' mochten, dat se dy nominaasje dan trochjaan moasten oan de hartoch of dy syn steedhâlder en dat dy de kandidaat dêrnei oan de geastlike oerheid presintearre. Dêr kaam noch by dat de hartoch de kollaasje fan alle jierren seis troch himsels út te kiezen benefysjes alhiel oan himsels hold. Dy gong fan saken wie de eardere kollatoaren fansels min nei it sin. It ferset wie sa grut dat Karel V, hear fan Fryslân sûnt 1515 en as sadanich troch de Steaten erkend yn 1524, nei lange ûnderhannelingen yn 1539 in nije regeling ôfkundige. Dy hold yn dat it rjocht om kandidaten te presintearjen wer oan de eardere kollatoaren takend waard, mar dy moasten dan tenei wol op elke presintaasje goedkarring ('placet') freegje oan it troch de lânshear beneamde Hof fan Fryslân. Der wienen fierders noch twa ferskillen mei de regeling fan fôar 1500. Yn it foarste plak waard yn de gefallen dat earder de miente fan plattelânsparochys de kollaasje yn hannen hân hie, dy no jûn oan alle ynweners fan de parochy dy't 'schotschietende huysen off ploechgangen' brûkten.¹¹ Yn it twadde plak mocht de lânshear de kollaasje fan alle jierren trije benefysjes fan lêstneamde kategory oan himsels hâlde, te witten it earste dat elk jier yn respektivelik Eastergoa, Westergoa en Sânwâlden iepenfoel.

Nei it komôf fan de sekuliere geastliken yn Westerlauwersk Fryslân is noch gjin ûndersyk dien.¹² Foar ús fraachstelling is it foaral fan belang om te witten yn hoefier't de sekuliere geastliken yn it ûndersochte tiidrek fan Frysk dan wol net-Frysk komôf west ha. Us yndruk is dat se yn grutte mearheid Friezen west ha, mar dat der ûnder har dochs ek ferskate net-Friezen te finen binne, net allinne yn de 16de ieu, mar ek al yn earder tiid. Sa wurdt al yn it syndrjocht fan it dekanaat Boalsert út 1377 gewach makke fan gefallen dat parochys troch in *tyoesch* (net-Fries) betsjinne wurde.¹³ De deken, dy't mei de tsjerklike

⁸. It begryp 'miente' fertsjinnest neier ûndersyk.

⁹. Algra, *Ein*, 130.

¹⁰. *Ibidem*.

¹¹. *Ibidem*, 133-134.

¹². In nammelist fan pastoars, fikarissen en prebendarissen yn Westerlauwersk Fryslân oant 1580 is gearstald troch drs. O.D.J. Roemeling te Hurdegaryp. Publikaasje dêrfan is tige winsklik. De "Naamlijst van vele Geestelijken in de Dorpen van Friesland vóór de Hervorming van 1580" (Provinsjale Bibleteek fan Fryslân, Hs. 1466), opmakke troch W. Eekhoff (mei oanfollingen fan A.J. Andreae en M. Schoengen), is breklik.

¹³. Meijering, "'Deutsch' in Friesland", 185-186.

rjochtspraak belêste wienen en troch de sekuliere geastliken út har eigen fermidden keazen waarden, moasten lykwols altiten Friezen wêze. Sa is it al fêstlein yn it Westerlauwerske Syndrjocht, dat ornaris op 'e 11te ieu datearre wurdt, en ek yn lettere syndrjochten, lykas it hjirboppe neamde fan it dekanaat Boalsert.¹⁴ Dat it komôf fan de geastliken oan wa't de sielsoarch tabetroud waard, yn Westerlauwersk Fryslân in tear punt wêze koe, docht bliken oan it feit dat neffens de parochianen fan de stêd Boalsert har parochy allinne oan in Fries tawiisd wurde koe. Hja kamen mei dy ferklearring fanwegen yn 1327, nei't de biskop fan Utert der in net-Fryske geastlike beneamd hie.¹⁵

Yn de tiid fóár 1500 soenen de sekuliere geastliken fan net-Frysk komôf wolris sa goed as allegearre mei wrâldske benefysjes beklaaide kleasterlingen oftewol bûtenbruorren west ha kinne. Dat soe ek net sa frjemd wêze, sjoen it hjirfoar al neamde feit dat de kleasters foar in grut part troch net-Friezen befolke waarden. Nei't oannommen wurde mei, is it tal net-Friezen ûnder de leden fan de sekuliere klearus nei 1500 stadichoan oprûn en wol om't de seis (sûnt 1539 trije) benefysjes dy't de lânshear doe alle jierren sels útjoech, gauris oan net-Friezen tafallen wêze sille. Mei't wy de nammen fan de op dy wize oanstelde geastliken net kenne, kinne wy lykwols net fêststelle hoe grut at de ynfloed fan de direkte presintaasje fan kandidaten foar geastlike benefysjes troch de lânshear op it tal net-Friezen ûnder har west hat.

De skriuwwurk fan de leden fan de sekuliere klearus kinne yn twaën ferdield wurde: it skriuwwurk dat mei har geastlike funksje (of funksjes) gearhong, en it skriuwwurk dat dêr noch bykomme koe. Ta de earste kategory hearre de oantekeningen oer har parochy of oer de ynkkomsten en útjeften fan har tsjerke dy't guon fan har makke ha. It skynt gauris foarkommen te wêzen, ek al is der hast neat fan bewarre bleaun, dat se it missaal fan har tsjerke brûkten om alderhande saken skriftlik yn fêst te lizzen. Sa wurdt fan in net mei namme bekende pastoar út Gaasterlân út it begjin fan de 16de ieu ferhelle dat er "veel wonderlicke scrifftueren van historien" yn it missaal opskreaun hie.¹⁶ In inkelde kear waard troch in sekulier geastlike ek wol ris in oarkonde foar syn tsjerke útskreaun en besegele. Foar ús fan mear belang, omreden dat dêr folle mear fan oerbleaun is, is de twadde kategory, dy't bestiet út it skriuwwurk yn opdracht fan oaren. Hiel wat privee-oarkonden, lykas keap-, ruil- en skinkingsbrieven, kwitânsjes, *baren* (arbitrale útspraken), houlikskontrakten en testaminten, binne troch sekuliere geastliken skreaun en besegele. Fierders sille se, alteast op it plattelân, hast altiten de fan de miente útgjene stikken skreaun ha, wylst se soms ek noch as sekretaris fan de pleatslike haadling fungearre ha. Hoe sterk at de klam op har skriuwwurk lizze koe, docht bliken oan it

¹⁴. Vries, "De Aldfryske pearformule", 80. Oan de dêr neamde syndrjochten moat noch dat fan it dekanaat Warkum-Utbirde út 1449 tafoege wurde (*Fryske stikken út Codex Furmerius*, II, 5).

¹⁵. Van Buijtenen, "Het Dekanaat Bolsward", 91-92.

¹⁶. Theissen, *Centraal gezag*, 284-285.

feit dat inkelden fan har oer in oanstelling as notaris beskikt ha. Nei 1531, doe't fêststeld waard dat notarissen allinne noch talitting krigen nei eksaminaasje troch it Hof fan Fryslân,¹⁷ sille der lykwols wol gjin geastliken mear bykommen wêze dy't har op it notariaat útlizze koenen.¹⁸

Tsjin it dwaan fan skriuwwurk foar oaren troch geastliken en ek troch oare net-beropsskriuwers blykt benammen fan de kant fan de steds- en gritenijskriuwers ferset kommen te wêzen. Dat is ûnder wurden brocht yn in petysje, dêr't neamde skriuwers by de steedhâlder en it Hof fan Fryslân har beklach yn dogge oer it feit dat "veel vanden priesters, borgers, huysluyden ende andere, tzy datt zy geleert ofte ongeleert, gepractizeert oft ongepractiseert, bequam ofte onbequaem zyn, hen vervorderen te maken, te schrieven ende versegelen oft doen zegelen coop ende wandel brieven van landen, lantrenten, huysen ende huisrenten". Dêr soenen "doer ongeschicktheyt van den priesters ende andere onverstandsame personen" dan ek faak flaters by makke wurde, "somyt duer dronckenscip, zoe die [d.w.s. keapbrieven, etc.] meest inde harbergen gemaect worden". Hja fersochten dêrom om in ferbod foar "presters, huysluden ende andere, egheen officiers zynde" om tenei noch "contracten van onroerende goeden (...) te maeken oft scryven".¹⁹ Oft der yndied in ordonnânsje fan dy strekking útfurdige is, stiet net fêst, mar wierskynlik is dat wol. De petysje, dy't net fan in mennichste foarsjoen is, sil datearre wurde kinne op likernôch 1550.²⁰ It fersykskrift rjochtet him net tsjin it skriuwen fan alle soarten oarkonden troch skriuwers sûnder offisjele oanstelling, mar wol fan de wichtichste kategory dêrfan.²¹ It dwaan fan skriuwwurk troch sekuliere geastliken yn opdracht fan oaren sil nei de midden fan de 16de ieu dan ek wol net safolle mear te betsjutten hân ha.

It skriuwtaalgebrûk foar 1500

Om 1370 hinne hat yn Westerlauwersk Fryslân de folkstaal it Latyn ferkrongen as de skriuwtaal fan oarkonden, brieven en oar 'gebrûksproaza'. Allinne yn tsjerklike oangelegenheden lei dat wat oars, mei't it Latyn de offisjele tsjerketaal bleau. Wy sjogge dan ek dat de sintinsjes fan de mei de tsjerklike rjochtspraak belêste dekens ek yn de 15de ieu noch yn 'e regel Latynsktalich binne.²² Fan

¹⁷. Koopmans, *Het notariaat*, 20-21.

¹⁸. Ferl. de (net folsleine) nammelist by Koopmans, *Het notariaat*, 162-164.

¹⁹. Gemeente-argyf (GA) Frjentsjer 14 (= Telting 39).

²⁰. Yn it stik is sprake fan 'gesworen scryvers' fan gritenijen. Mei't de gritenijskriuwers sûnt 1543 beëdigde waarden (Vries, "De skriuwtalwikel", 4), kin de terminus a quo fan de petysje op dat jier steld wurde.

²¹. Yn de Ommelannen soe de pastoars (=predikanten) it rjocht om oarkonden op te meitsjen en te segeljen ûntnommen wurde yn 1601 (De Blécourt, *Kort begrip*, 228-229). Yn it Oldamt soenen se dat rjocht behâlde oant 1811.

²². Fan de tsien sintinsjes út de 15de ieu dy't ús bekend binne, binne sân yn it Latyn, twa yn it Frysk (O I 45, 105) en ien yn it Nederlânsk (Ryksargyf Fryslân [RAF], Kl. Haskerconvent 30) steld. Ferl. ek Gerbenzon, *Excerpta legum*, 241 (noat 2).

gjinien fan de bewarre bleaune sintinsjes is de skriuwershân identifisearre, dat dêr falt fierders neat fan te sizzen.

Pas út it lêste fearn fan de 15de ieu binne ús skriuwershannen fan sekuliere geastliken út Westerlauwersk Fryslân bekend. De âldste is dy fan hear Arnd, ek wol Arnoldus, pastoar fan Burgum. Hy is de skriuwer fan trije foar it kleaster Ealsum ornearre oarkonden oer de ferkeap fan stripen fean of it ôfstean fan rjochten dêrop út de jierren 1477-1479.²³ Fierders kenne wy fan him in koart byskrift by syn segel op in oarkonde út 1475 (O I 259). Dat alles is yn it Nederlânsk steld en wol mei in lichte eastlike ynslach (*appene* ynstee fan *op(p)ene*). Yn de stikken fan hear Arnd syn hân ûntbrekt dêrtsjinoer in Fryske ynslach, wat yn de 15de ieu in sterke oanwizing foar in net-Frysk komôf fan de skriuwer dêrfan is. Dat wurdt noch oannimliker, as men betinkt dat de Burgumer pastoar in bûtenbroer fan it ta de Windesheimer kongregaasje hearrende pleatslike kleaster west ha moat.²⁴

Ut 1481 datearret in eigenhannich skreaune ferklearring fan hear Gotfridus, fikaris fan Boalsert²⁵ Hy hat dy opsteld as folmacht fan de Frjentsjerter haadling Sicka Siaerda yn in arbitrale proseduere oer dy syn skelen mei de stêd Grins. It skriuwen is foar Grins ornearre, ek al stiet dat der net mei safolle wurden yn. De taal fan it stik is it Nederlânsk. Dat hear Gotfridus, dy't ek wol mei de namme Goytien foarkomt, in Fries wie en boppedat wend wie om Frysk te skriuwen, is op inkelde plakken yn de tekst te fernimmen. Hy brûkt nammentlik ienkear it relative partikel *daer*²⁶ (Frysk *deer*) en hy staveret *freedlaes* ynstee fan *freedloes*. Nei alle gedachten is er deselde as de hear Gaykya dy't de skriuwer is fan in allinne yn kopy oerlevere brief oan Sicka Siaerda út 1480 (O III 13). Dy brief ("Scrioun mey myn hand her Gaykya") is yn it Frysk steld. Oer hear Goytien, dy't him folút Gotfridus filius magistri Simonis neamt, dielt Worp fan Thabor mei dat er "een expert, geleerd man in die beide rechten" wie.²⁷ Hy hat nei alle gedachten yn Leuven studearre, dêr't al least yn 1469 in Godefrodus Simonis út it diosees Utert (in neiere oantsjutting mist) ymmatrikulearre is.²⁸ De Snitser notaris Folkerus Simonis Hagedoorn moat in broer fan him west ha.²⁹

Ek yn Leuven studearre hat *maester* Mamma (Mammo Eponis), dy't oan 'e ein fan de 15de en it begjin fan de 16de ieu ien fan de beide pastoars fan

²³. Chbk. I, 668, 680, 690.

²⁴. Ferl. Algra, *Ein*, 129 (noat 5). De by de Windesheimer kongregaasje oansletten Fryske kleasters waarden yn de 15de ieu nei alle gedachten foar in belangryk part troch 'East-nederlanners' befolke (ferl. Steensma, *Het klooster Thabor*, 16-19).

²⁵. *Pax Groningana*, nr. 36.

²⁶. Yn de útjefte (sjoch noat 25) wurdt de lêzing *deer* opjûn, mar yn it hânskrift stiet *daer*.

²⁷. Worp, *Vierde boek*, 175.

²⁸. *Matricule*, II, 217 (nr. 97).

²⁹. Yn it 'Dootboek' fan Ernestus Harinxma van Donia (begjin 17de ieu) wurdt hear Gotfridus oantsjut as Godefridus Hagedoorne (RAF, FA [Famylje-argyf] Van Harinxma thoe Slooten 443, f. 49^r; ik tankje dizze ferwizing oan drs. O.D.J. Roemeling). Oer Folkerus Simonis: Vries, "De skriuwtaal fan de boargers", 78-79.

de Sint Vitustsjerke fan Ljouwert west hat (hy is al yn 1457 ymmatrikulearre).³⁰ Fan syn hân is ús ien oarkonde (út 1488) bekend: in ferklearring nei oanlieding fan in earder mei troch him opsteld houlikskontrakt (O I 361). Fierders kinne noch twa koarte oantekeningen oanwiisd wurde dy't er eigenhannich makke hat, ien ek wer út 1488 (O II 163, r. 8) en ien út 1504 (O IV 91, r. 37-38). Sawol de oarkonde as de oantekeningen binne yn it Frysk steld.

Fan in oare Ljouwerter geastlike, hear Peter Baernd zin, dy't earst prebindepreester yn it Sint Anthony-gasthûs en dêrnei fikaris fan de Sint Vitustsjerke west hat,³¹ binne ús wat mear stikken bekend. Yn syn earstneamde kwaliteit hat er yn 1489 foar it Sint Anthony-gasthûs in 'proefbrief' (in oarkonde dêr't yn fêstlein is dat in persoan as 'provenier' yn it gasthûs oannommen is) skreaun (O I 369). Ut itselde jier is in *baer* fan syn hân bewarre bleaun (O I 368). Yn de tiid dat er fikaris wie, hat er sa't it liket hiel wat skriuwwurk foar oaren dien. Foarbylden dêrfan binne seis troch him skreaune en besegele keapbrieven út de jierren 1497-1516 (O I 427, 464; II 236, 276, 280; IV 137). Fierders kin noch wiisd wurde op in troch himsels jûne en útskreaune kwitânsje út 1502 (O IV 130). De taal fan alle hjirfoar neamde stikken fan hear Peter syn hân is it Frysk.

Op in oar plak ha ik al ris skreaun oer hear Fedda Gerka zin Popkama, pastoar te Huzum en letter fan de Sint Vitustsjerke fan Ljouwert en ôfkomstich fan Bilgaard ûnder Ljouwert.³² Ut syn Huzumer tiid kinne trije oarkonden fan syn hân oanwiisd wurde: in skinkingsbrief út 1493 (O I 397), dy't er net allinne skreaun, mar ek besegele hat, en fierders in foar de tsjerke fan Huzum ornearre ferklearring en in *baer*, dy't beide út 1495 datearje (O IV 108, 109). Alle trije stikken binne Frysktalich. Wy sille hear Fedda fierderop op 'en nij tsjinkomme, dan as pastoar te Ljouwert.

Ien oarkonde is ús bekend fan de hân fan hear Gerlif, pastoar fan Ljussens. It giet om in - Frysktalige - *baer* út 1487, dy't er ek mei besegele hat (O IV 77). Ek op in - Nederlânsktalich - stik út 1490 is syn segel te finen.³³ Hy is dêr net de skriuwer fan, mar hat wol in oantekening by syn segel skreaun, ek wer yn it Frysk.

Fan noch ien stik fan fôar 1500 kinne wy in lid fan de sekuliere klearus as skriuwer oanwize. It giet om in *baer* út 1495 (O I 412), dy't skreaun is troch hear Woll, pastoar fan Reduzum. Der is ek in brief fan syn hân bekend (FrB 11), mar dy datearret fan nei 1500 (1508).³⁴ Hear Woll, dy't dan de funksje fan

³⁰. *Matricule*, II, 36 (nr. 91). Oer maester Mamma: Vries/Oosterhout, *De Leeuwarder stedstiole*, 90.

³¹. Vries/Oosterhout, *De Leeuwarder stedstiole*, 92.

³². Vries, "Dialektysk kleure Aldfrysk". De hjirnei te neamen trije oarkonden fan hear Fedda syn hân wurde yn boppesteand artikel noch net oan him taskreaun.

³³. *Pax Groningana*, nr. 43.

³⁴. Yn de útjefte is de brief, dy't net datearre is, pleatst op c. 1506 mei in fraachteken. Dy datearring kin ferbettere wurde ta 1508 (ferl. Vries, "Hemma Odda zin", 234 [noat 90]).

deken útoefenet, freget dêryn oan Hemma Odda zin, skepen (earder stedsskriuwer) fan Ljouwert, om help by it bringen fan in mei syn geastlike jurisdiksje gearhingjende saak foar it heechste bestjoersorgaan fan de Saksyske hartoch yn Westerlauwersk Fryslân, it kolleezje fan Reginten. Hy skriuwt syn namme dan folút as Woll Elazin. Sawol de *baer* as de brief binne yn it Frysk steld.

Ta beslút moat noch wiisd wurde op in út it alderlêst fan de 15de ieu datearjend 'literêr' wurk fan in sekulier geastlike: in ûnder de titel 'Groningher Passie' bekend steand gedicht, dat makke is troch hear Meynert, fikaris te Frjentsjer ('Van Heer Meynert toe Fraenker is dit naescreuen ghedicht ghemaket').³⁵ De taal fan dat fûl anty-Grinzer dichtwurk, dat oer in mislearre oerfal fan de Grinzers op Frjentsjer yn 1496 giet (hear Meynert sil dêr sels tsjûge fan west ha), is it Nederlânsk. It is allinne yn kopy bewarre bleaun, mar oan de rymwurden kin men sjen dat it net om in oersetting gean kin. It stik is faaks yn it Nederlânsk steld, om't de skriuwer de Grinzers ek bûten it Fryske taalgebiet te skande meitsje wold hat. Oer dizze Frjentsjerter fikaris, dy't wol deselde wêze sil as de yn in testamint fan in Frjentsjerter út 1510 (O II 238) neamde "alda her Meynert", is fierders neat bekend.

It foargeande jout fansels net mear as in tige fragmintarysk byld fan it skriuwtaalgebrûk fan de wrâldske geastlikheid yn Westerlauwersk Fryslân yn de tiid fóár 1500. De yndruk dy't men dêrút krijt, is dat de geastliken fan Frysk komôf wend wienen om yn foar Friezen ornearre stikken Frysk te skriuwen, wylst de fan bûten Fryslân ôfkomstige geastliken it Nederlânsk brûkt ha sille.

It skriuwtaalgebrûk yn de Saksyske tiid (1498-1515)

De Saksyske tiid is koart, mar foar de skriuwtaalskiednis wichtich, mei't it krekt de Saksyske autoriteiten west ha dy't yn Westerlauwersk Fryslân it Nederlânsk as administraasjetaal ynfierd ha. Ien fan de fûlste oanhingers fan it Saksyske bewâld wie in wrâldsk geastlike: de fan Swichum ôfkomstige *maester* Bucho Aytta. Hy hat studearre yn Leuven, dêr't er yn 1484 ymmatrikulearre is. Werom yn Fryslân wie er achterinoar pastoar fan Grou, Huzum, Wurdum en sûnt 1508 fan de Sint Vitustsjerke te Ljouwert. Dêrnjonken hat er fan 1499 ôf hyltiten lid west fan de heechste bestjoerskolleezjes fan de Saksyske hartoch yn Westerlauwersk Fryslân, de Hege Ried en it kolleezje fan Reginten.³⁶ Der is ien oarkonde fan syn hân bekend: in troch himsels jûne tasizzing fan in grûnrinte oan de Sakramintsfâden te Ljouwert út 1510.³⁷ De taal fan dat stik is it Nederlânsk. Dêr stiet tsjinoer dat twa briefkes fan syn hân út likernôch

³⁵. Peter van Thabor, *Historie van Vrieslant*, 111-124. Ferl. Bruch, *Kroniek*, 19.

³⁶. Postma, *Viglius van Aytta*, 14-15. Op *maester* Bucho syn skriuwtaalgebrûk is ek Fokkema, *Het Stadsfries*, 30-31 al yngien.

³⁷. SAG 104; ek yn Fokkema, *Het Stadsfries*, 59-60.

1513 yn it Frysk steld binne (FrB 13, 14). It earste is rjochte oan de Frjentsjerter haadling Gerrold van Herama, it twadde, dat hiel koart is en in adres mist, nei alle gedachten ek. Lyksa Frysktalich is in yn kopy oerlevere, netdatearre briefke fan Bucho Aytta en Frans Minnema, in oar lid fan de Hege Ried, oan haadling en miente fan Gytsjerk (FrB 12). Guon dialekt- en staveringseigenaardichheden fan dat stik wize út dat Bucho Aytta ek de skriuwer fan it orizjineel dêrfan west ha moat.³⁸ Wy kinne dus fêststelle dat *maester* Bucho yn syn briefwiksel noch wol it Frysk brûkte, mar in iepenbiere oarkonde, dy't likegoed Frysktalich wêze kind hie, mei't dy foar Frysktaligen ornearre wie, yn it Nederlânsk opmakke.

In alumnus fan de universiteit fan Leuven (hy waard dêr ymmatrikulearre yn 1491),³⁹ is ek hear Albert (Albertus Petri), dy wy tsjinkomme as pastoar fan Lekkum en Wurdum en deken fan it Ljouwerter syndgerjocht. Fan syn hân binne trije oarkonden bekend: in skuldbekentenis en in keapbrief út respektivelik 1507 en 1508 (O IV 162, 172) en in op fersyk fan oaren skreaune kwitânsje út 1509 (O II 233). Dêr komme noch wat losse oantekeningen by: neiskriften by de kopyen fan twa oarkonden, beide út 1499 (O I 378, 383), in dorsale oantekening út 1502 (O IV 131) en in frij lang neiskrift by in testamint út 1511 (O II 248, r. 118-131). Hear Albert syn skriuwtaal is dêrby hyltiten it Frysk.

Fan de hân fan hear Fedda Gerka zin Popkama, dy't hjirfoar al foar it fuotljocht helle is as pastoar fan Huzum, kenne wy út de tiid dat er pastoar fan de Sint Vitustsjerke fan Ljouwert wie, de folgjende stikken: in proefbrief foar it Sint Jabiks-gasthûs (it twadde gasthûs dat Ljouwert yn dy jierren ryk wie) út 1500 (O I 448), in ferklearring oer in skinking út 1501 (O I 450), in ferklearring oer in *baer* út 1504 (O IV 91) en in op fersyk fan oaren skreaune en besegele keapbrief út 1517 (O II 281). Fan syn hân is fierders noch it neiskrift by it konsept fan in testamint út 1499 (O I 440). Lykas earder al op grûn fan dialektyske eigenaardichheden yn syn skriftlik taalgebrûk oannimlik makke is,⁴⁰ sil er ek de skriuwer west ha fan twa allinne yn kopy oerlevere testaminten, ien út 1501 (O I 449) en ien út 1521 (O IV 236). Alle hjir neamde stikken út hear Fedda syn Ljouwerter tiid binne yn it Frysk steld.

Ut 1506 datearret in kwitânsje dy't hear Idzardus Gravius, pastoar fan Grou, foar ried en miente fan de stêd Ljouwert útskreaun hat en wol op namme fan tsjerkfâden en miente fan syn parochy (O IV 150). Opfallend is net dat hear Idzardus dat yn it Frysk die, mar dat er op deselde datum ek noch in yn it Latyn stelde ferklearring oer it jaan fan dy kwitânsje opmakke hat.⁴¹ Wy meie oannimme dat er it twadde stik skreaun hat fanwegen it feit dat it earste yn it Frysk wie. Dy kwitânsje soene de Ljouwerter nammentlik faaks oan de biskop

³⁸. Ferl. Fokkema, *Het Stadsfries*, 31 en Miedema, "Dialectische tegenstellingen", 31.

³⁹. *Matricule*, III, 67 (nr. 83).

⁴⁰. Vries, "Dialektysk kleure Aldfrysk", 28.

⁴¹. GA Ljouwert, Charters, lade 11.

fan Utert of dy syn fertsjintwurdiger sjen litte moatte om oan te toanen dat se de troch de Grousters fan har easke fergoeding foar de ûnkosten fan it op 'en nij wijen fan it Grouster tsjerkhôf betelle hienen. De Latynske ferklearring sil dus needsaaklik west ha om oan net-Friezen dúdlik te meitsjen wat der yn de Frysktalige kwitânsje stie. Hear Idzardus wie trouwens net in sljochtwei doarpspastoar, mar in man dy't yn syn funksje fan sekretaris fan de doetiids ferneamde kardinaal Raymundo Peraudi heal Europa ôfreizge hat. Sa wie er neffens in brief fan dy kardinaal oan it stedsregear fan Ljouwert noch yn 1505 yn it Italjaanske Viterbo.⁴²

Fan oare wrâldske geastliken út de Saksyske tiid is ús hyltiten mar ien stik bekend. Dochs fertsjinje ek dy dokuminten ús omtinken. Frysktalich binne in kwitânsje út 1511, útskreaun troch hear Jacobus Reyneri, pastoar fan Sibrandabuorren en tagelyk notaris (O II 256), en in keapbrief út 1512, skreaun troch hear Aggo, pastoar fan Easterein (O IV 210).⁴³ Nederlânsktalich binne in ferklearring fan hear Johannes, pastoar fan Burgum, út 1508 en in ferklearring fan hear Allert, fikaris te Boalsert, út 1509.⁴⁴ Fan dy beide geastliken is de earste, dy't wer in bûtenbroer fan it kleaster te Burgum west ha moat, mei wissichheid in net-Fries.⁴⁵

Al mei al is hear Bucho Aytta de iennichste wrâldske geastlike fan ûntwivelber Frysk komôf fan wa't oantoand wurde kin dat er yn de Saksyske tiid as oarkondetaal it Nederlânsk brûkt hat. Alhoewol't er net de iennichste hoecht te wêzen dy't dat die, liket yn dat tiidrek it Frysk ûnder de wrâldske geastliken fan Frysk komôf dochs noch altiten de normale skriuwtaal west te hawwen.

It skriuwtaalgebrûk yn de Habsburchske tiid (1515-1580)

Earder ûndersyk hat útwiisd dat yn de Habsburchske tiid it Frysk as skriuwtaal folslein fan de kaart rekke is. Al yn de earste faze fan dat tiidrek (1516-1530) moat it Nederlânskskriuwen foar gâns Friezen in normale saak wurden wêze. It Nederlânsk hat it Frysk doe dan ek as skriuwtaal fan oarkonden fan it earste plak ferkrongen. Oan 'e ein fan de twadde faze (1531-1550) is it mei it brûken fan it Frysk as oarkondetaal finaal ôfrûn; it Nederlânsk is dan oerbleaun as iennichste oarkondetaal. Yn de tredde faze (1551-1580) ferdwine ek de lêste restanten fan it Frysk as skriuwtaal (bygelyks fan brieven).⁴⁶ Yn it neifolgjende wurdt neigien hoe't it Frysk as skriuwtaal fan de wrâldske

⁴². Ibidem.

⁴³. Hear Aggo is in telch fan de Eastereinder famylje Rispens (De Haan Hettema en Van Halmael, *Stamboek*, I, 303; II, 203).

⁴⁴. Argyf Dominikanen Gent 2442; RAF, PB 375 Hs. 22.

⁴⁵. Yn in oar stik út 1508 wurdt syn namme opjûn as Johannes van den Elburch (RAF, Staten van Friesland voor 1580, nr. 816; eardere sinjatuer: GA Ljouwert, Singels 136).

⁴⁶. Vries, "Die Verdrängung", 92-93.

geastliken ûndergien is. Dêrby wurdt earst sjoen nei de oarkonden en dêrnei nei de skriuwprodukten dy't net ta de oarkonden rekkene wurde kinne, lykas de brieven.

De earste fan wa't wy it skriuwtaalgebrûk neigean, is hear Aesgo Laquert (= Laakwert ûnder Tsjom), dy't earst prebindaris te Boalsert en dêrnei fikaris te Frjentsjer west hat. Yn 1519 hat er in oerienkomst útskreaun tusken it Dominikanekleaster te Ljouwert oan de iene en Foppe Scolama, boer te Menaam, en dy syn soan oan 'e oare kant (O III 40). It stik is yn it Frysk steld, ek al binne de prior en de prokurator fan it kleaster, dy't it beide ûndertekene ha, net-Friezen. Der sil dan ek foar it brûken fan it Frysk keazen wêze om't it Nederlânsk foar de oare partij yn de oerienkomst net nei te kommen wie. Ut 1524 binne seis kwitânsjes bewarre bleaun dy't hear Aesgo as ien fan de boelberêders fan de Boalserter boarger Hendrick Nannazoen skreaun hat. Opfallend is dat trije dêrfan yn it Frysk en trije yn it Nederlânsk steld binne. Dêr kin út konkludearre wurde dat de ûntfangers oanjûn ha yn hokker taal at se har kwitânsje winsken. Foar in Frysken-ien ha keazen: ynwenners fan Harns, Boalsert en Tsjerkwert (O IV 239, 240; II 316), foar it Nederlânsk: de mater fan it baginekleaster te Boalsert en twa ynwenners fan dy stêd.⁴⁷ In ek troch hear Aesgo útskreaune kwitânsje út 1526, dy't útgie fan de (net-Fryske) prior fan it Krúsbruerkleaster te Frjentsjer en ornearre wie foar de earmfâden fan Boalsert,⁴⁸ is lyksa yn it Nederlânsk steld. It lêste stik fan hear Aesgo syn hân dat wy kenne, is it yn 1524 opstelde houlikskontrakt tusken Hette van Hoxwier en in dochter fan it hjirfoar al neamde Frjentsjerter hearskip Gerrold van Herama (O II 319). De taal dêrfan is it Frysk. Dúdlik is dat hear Aesgo syn skriuwtal fan de winsken fan de ûntfangers fan de troch him útskreaune stikken ôfhingje litten hat. Allinne yn it gefal fan de kwitânsje út 1526 sil dejinge fan wa't de kwitânsje jûn is, de taal fan dat stik beskaat ha.

Fierhinne itselde byld krije wy by *maester* Edo Walikama, pastoar fan Boazum.⁴⁹ In troch him skreaune en besegele keapbrief út 1520 is yn it Frysk steld (O IV 231), in ruilbrief út 1530 (ien fan de partijen dêryn wie in broer fan him) lyksa (O II 351). In boelskieding tusken leden fan de famylje Walta, hearskippen te Boazum, út 1533 hat er dêrtsjinoer yn it Nederlânsk skreaun, lykas ek in fan 1532 of letter datearjende oantekening oer lân op it Boazumer Nijlân.⁵⁰ *Maester* Edo, fan wa't wy net witte oan hokker universiteit at er studearre hat, is boppedat de skriuwer fan it fierderop te behanneljen âldste tsjerkerekkenboek fan Boazum.

Prebindaris te Boazum wie yn *maester* Edo syn tiid hear Tacko van Walta, lid fan it krekt al neamde pleatslike slachte fan dy namme. Der kinne twa oarkonden fan syn hân oanwiisd wurde: in foar syn mem ornearre keapbrief út

⁴⁷. GA Boalsert 529, 767 (2 stikken).

⁴⁸. 48. RAF, PB 375 Hs. 29.

⁴⁹. Oer him: Breuker, "Mr. Edo Walikama", 109-110.

⁵⁰. GA Ljouwert, Charter 33; Argyf Dominikanen Gent 2719.

1534 (O II 365) en in oerienkomst tusken de pastoar (*maester* Edo) en de fikaris fan Boazum oan de iene en de Walta's (mei ynbegryp fan hear Tacko sels) oan de oare kant út 1536.⁵¹ It earste stik is yn it Frysk, it twadde yn it Nederlânsk. By it kiezen fan it Nederlânsk as taal fan it twadde stik hat faaks meispile dat dat wolris oan it Hof fan Fryslân foarlein wurde moatte kinne soe.

Fan de hân fan hear Schelta, pastoar te Easterbierrum, binne ús acht oarkonden bekend: trije yn it Nederlânsk en fiif yn it Frysk. De trije stikken yn it Nederlânsk datearje allegearre út it jier 1522; it giet om ferklearringen fan respektivelik Gerrold van Herama en Luts Siaerda oer it slot Siaerda te Frjentsjer en om in kwitânsje fan Luts foar Gerrold.⁵² Fjouwer fan de fiif Frysktalige stikken hingje mei inoar en ek mei de trije Nederlânsktalige gear. It binne in *baer* yn in skeel tusken Gerrold van Herama en de fâden fan Sicko Liaukama syn bern (O II 344) mei byhearrende stikken (O II 342, 345, 346), allegearre út it jier 1529.⁵³ Fierders hat hear Schelta yn 1535 it kontrakt útskreaun oangeande it houlik tusken bern fan Gerrold van Herama en Luts Liaukama (O IV 262). Ut it foargeande kin opmakke wurde dat hear Schelta in soarte fan fertrouwenman fan Gerrold van Herama west ha moat. Fan dat hearskip witte wy dat er yn 1528 yn it Nederlânsk en it jier dêrop yn it Frysk briefke en wol yn korrespondinsje mei ien en deselde persoan.⁵⁴ Hear Schelta syn oergean op it Frysk krekt yn deselde tiid soe dan ek wolris troch Gerrold van Herama ynjûn wêze kinne.

In geastlike fan wa't wy allinne Frysktalige oarkonden kenne, is hear Likla Haukis, earst fikaris fan Wikel, dêrnei pastoar fan dat doarp en op it lêst pastoar fan Harich.⁵⁵ De seis oarkonden fan syn hân dy't ús oerlevere binne, datearje út de jierren 1526-1544. It giet om trije keapbrieven, in kwitânsje, in skiedelbrief en in skinkingsbrief (O II 378; III 41, 43, 44, 47; IV 248). Ek de beide stikken fan de hân fan hear Wabba, fikaris fan Lekkum, dy't oanwiisd wurde kinne, binne yn it Frysk steld: in 'contrat d'adhésion' yn de foarm fan in ûnderhânse akte út 1532 (O II 362) en syn testamint út 1535 (O II 369).⁵⁶

Der kin fierders noch in rychje nammen neamd wurde fan geastliken fan wa't wy hyltiten mar ien oarkonde en wol yn it Frysk kenne. Dat binne *maester* Jelto, pastoar fan Kimswert (keapbrief út 1521; O II 306), hear Sicka Wytthya zin, pastoar fan Ypkolsgea (keapbrief út 1525; O IV 245), heer Ulko, pastoar fan Sint Nyk (*baer* út 1525; O II 326), en hear Vynka Romkis, pastoar fan Rûgehuzen (kwitânsje út 1535; O III 51). Ek hyltiten ien oarkonde, mar dan yn it Nederlânsk, is ús bekend fan hear Gheltetus Sartoris, pastoar fan Blije (keapbrief út 1525), hear Doythie Wiarda, prebindaris te Boalsert (oerdrachts-

⁵¹. RAF, FA Eysinga-Vegelin van Claerbergen 457.

⁵². RAF, FA Sminia 2051; HA (Húsargyf) Epema State (Ysbrechtum) 50, 51.

⁵³. Sjoch oer dat skeel: *Friese brieven*, 57-61.

⁵⁴. Vries, "De skriuwtaal fan de haadlingen", 8.

⁵⁵. Yn syn Frysk kinne Súdwesthoekster eleminten oanwiisd wurde. Ferl. Miedema, "Oarkonde", 17.

⁵⁶. Sjoch oer it earstneamde stik: *Friese brieven*, 5.

brief, tagelyk kwitânsje, út 1529), hear Hans Auckis, pastoar fan Wânswert (*baer* út 1529), en *master* Menno, pastoar fan Raard, Raarderhim (*baer* út 1530).⁵⁷ Ut har nammen kin opmakke wurde dat dat allegearre Friezen binne. Fan *master* Menno, dy't nochal wat frisismen yn de troch him skreaune tekst slûpe litten hat, kenne wy ek noch in Frysktalige oantekening ûnder in testamint út 1532 (O II 360, r. 97-100). Dat alles tsjut der op dat er wend wie om Frysk te skriuwen. Hy sil de *baer* út 1530 dan ek yn it Nederlânsk steld ha fanwegen it feit dat ien fan de partijen dêryn it kleaster Ealsum wie (bekend is dat de kleasters yn dy tiid al folslein fernederlânske wienen).⁵⁸ De oare trije sille faaks altiten wol Nederlânsk skreaun ha, al moat sein wurde dat hear Hans him gâns frisismen ûntkomme litten hat.

Fierders kin noch wiisd wurde op twa koarte oantekeningen yn it Nederlânsk fan geastliken dy't ek dúdlik fan Frysk komôf binne: in neiskrift fan hear Juw Asgama, pastoar fan Damwâld, by in troch syn miich Jasper Asgama skreaune Frysktalige keapbrief út 1525 (O II 325, r. 19-20) en ien fan hear Piebe Oentzie zoen, pastoar fan Leksum, by de hjirfoar al neamde Frysktalige ûnderhânse akte fan syn fikaris, hear Wabba, út 1532 (O II 362, r. 20-22).

Der binne mar inkelde brieven fan de hân fan geastliken út it ûndersochte tiidrek bekend. Yn it foarste plak kin wiisd wurde op in skriuwen út likernôch 1530 fan hear Kempo Hotnije (= Hottinga), pastoar te Nijlân, oan syn sweager Julius van Botnia (FrB 39). Alhoewol't lêstneamde, dy't it brocht hie ta riedshear yn it Hof fan Fryslân, wend wie om Nederlânsk te skriuwen,⁵⁹ is hear Kempo syn brief oan him yn it Frysk steld. Fan sawat deselde tiid moat in Nederlânsktalich briefke fan de hân fan hear Dirck te Tytsjerk oan in skepen fan Ljouwert wêze.⁶⁰

Ut krekt letter tiid (1541) datearret in brief fan hear Foeke Siblis (alias Phocas), fikaris te Boalsert, oan Douwe van Burmania, grytman fan Ferwerderadiel (FrB 44). It skriuwen giet oer in skeel tusken de stêd Boalsert oan de iene en de bewenners fan de polder Djipperdehim oan de oare kant, dêr't hear Foeke en Douwe van Burmania as soenlju útspraak yn dwaan moasten. Ál earder, yn 1539, hiene se 'by prouisie' in *baer* yn dat skeel útsprutsen.⁶¹ Wa't de skriuwer fan dat stik is (grif ien fan de beide soenlju), is net bekend, mei't der allinne mar in kopy fan oerlevere is. Wol kin fêststeld wurde dat de taal fan it stik it Nederlânsk is. Namste opfallender is it dêrom dat de beide soenlju yn 1541 yn it Frysk mei-inoar korrespondearren (Douwe van Burmania syn andert oan hear Foeke is nammentlik ek Frysktalich). De troch har útsprutsen definitive *baer* is net bewarre bleaun.

⁵⁷. GA Ljouwert, FA Martena 67; GA Ljouwert, FA Cammingha 2; Argyf Dominikanen Gent 2502; RAF, Kl. Aalsum 95^c (druk: Chbk. II, 572-573).

⁵⁸. Vries, "Frysk en Nederlânsk", 24.

⁵⁹. Vries, "De skriuwtaal fan de haadlingen", 7.

⁶⁰. RAF, FA Schwartzenberg 1602-1⁷⁵. Hear Dirck komt foar as pastoar te Tytsjerk tusken 1528 en 1533 (meidieling drs. O.D.J. Roemeling).

⁶¹. Chbk. II, 752-753.

Lyksa oan Douwe van Burmania rjochte, mar dan yn syn kwaliteit fan grytman, is in ek allinne mar yn kopy ta ús kommen brief fan Leo Jellus (= hear Leo Jellonis) út 1543 (FrB 46). Yn dat jier moasten op keizerlik befele de wrâldske geastliken en tsjerkfâden yn Westerlauwersk Fryslân oan de grytman fan de gritenij dêr't se ûnder hearden, skriftlik de grutte, lizzing en jierlikse opbringst fan al it tsjerkegoed fan har parochy opjaan, wêrnei't de grytmannen dy opjeften nei it Hof fan Fryslân opstjoere moasten. It register dêr't dat alles yn fêstlein is, wurdt oantsjut mei de namme Beneficialboeken. De opjefte fan it doarp Blije begjint mei de hjirboppe neamde brief. Hear Leo Jellonis, fan wa't de kwaliteit net meidielt wurdt, mar dy't mei wissichheid in geastlike wie (yn 1527 en 1528 wie er pastoar fan Lichtaard en tagelyk notaris),⁶² dielt dêr grytman Douwe van Burmania yn mei hokker stikken lân oan de patroan (de tsjerke) fan Blije tahearre. Hy docht dat yn it Nederlânsk, mar giet dan ynienen fierder yn it Frysk ("Jck fogie ju aeck, her gretman, toe wyten ..."). It blykt dan te gean om in oan de grytman rjochte klacht oer it feit dat de brûker fan ien fan dy stikken lân de patroan gjin hier betellet. Hear Leo is der sa't it liket fan útgien dat de grytman allinne it Nederlânsktalige part (de eigentlike opjefte) nei it Hof trochstjoere soe. Dy hat lykwols ek it twadde diel meistjoerd. Wy kinne konkluderearje dat hear Leo der rekken mei hold dat men yn stikken foar it Hof net it Frysk, mar it Nederlânsk hearde te brûken, mar ek dat er wend wie om mei grytman Douwe van Burmania yn it Frysk te briefkjen.

Alhoewol't hast alle geastliken de ta har benefysje hearrende ynkomen of dy fan de patroan yn it Nederlânsk opjûn ha, blike der dochs ek inkelde opjeften yn it Frysk by te wêzen. It giet om dy fan de pastory fan Blije, fan de patroan en de pastory fan Reitsum, fan de pastory fan Jidskenhuzen, fan de patroan, de pastory, de fikary en de prebinde fan Tsjerkgaast, fan de patroan, de pastory en de prebinde fan Dunegea en fan de patroan en de pastory fan Ousternijegea.⁶³ It is net wis oft alle geastliken wisten dat fan har in opjefte yn it Nederlânsk ferwachte waard. Opfallend is dat de oanbelangjende grytmannen (it giet om dy fan Ferwerderadiel en Doanjewerstal) net de muoite nommen ha om boppeneamde Frysktalige opjeften yn it Nederlânsk oer te setten of oersetten te litten, foar 't se dy nei it Hof opstjoerden.

Yn it foargeande is al meidielt dat *maester* Edo Walikama, pastoar fan Boazum, de skriuwer is fan it âldste tsjerkerekkenboek fan dat plak (O III 39). *Maester* Edo hat dêr de ynkomen en útjeften fan de patroan yn opskreaun en wol oer it hiele tiidrek dat er de pastory fan Boazum betsjinne hat, te witten fan 1515 oant 1554, dus skraachwurk fjirtich jier lang. Alle jierren hat er oer syn finansjele administraasje ferantwurdling ôflein oan de tsjerkfâden, sa kinne

⁶². RAF, Kl. Klaarkamp 8, 63. Yn O II 336 (1527) komt er foar ûnder de namme hear Lywa. Hy wie noch pastoar fan Lichtaard yn 1540 (RvdA III, 108).

⁶³. *Beneficialboeken*, 141-143; *ibidem* (aanhangel Zevenwouden) 12, 16-19, 20-21. Alle Frysktalige opjeften, útsein dy fan Reitsum, binne op 'en nij útjûn troch Sipma (O II 211). Jidskenhuzen wurdt yn de Beneficialboeken oantsjut as Nyemeer.

wy lêze yn de oantekeningen dy't er dêr oer makke hat. By dat alles hat er hyltiten Frysk skreaun. Tusken de lange rigen oantekeningen yn dy taal fine wy mar in hiel inkelde kear ien yn it Nederlânsk. Sa hat *maester* Edo it ôflizzen fan ferantwurding oan de tsjerkfâden twaris yn it Nederlânsk ynstee fan yn it Frysk fêstlein: yn 1543 en 1553.⁶⁴ De oare ynskriuwingen yn it Nederlânsk datearje út de jierren 1536, 1540, 1547, 1551 en ek wer 1553.⁶⁵ It falt op dat dy net-Fryske oantekeningen allegearre makke binne yn de lêste helte fan *maester* Edo syn amtsperioade, doe't er grif gâns mear stikken lykas oarkonden en brieven yn it Nederlânsk skreau as yn earder tiid. It kin dêrom wêze dat er doe sûnder erch wol ris in oantekening of in inkeld wurdje yn it Nederlânsk út syn pinne komme litten hat, lykas de iene kear (yn 1534) dat er yn in fierders Frysktalige oantekening 'utgewen' skreau ynstee fan, lykas oars altiten, 'utjoun'.⁶⁶ Der kinne fansels ek gefallen wêze dat er in oantekening mei sin yn it Nederlânsk steld hat, al is ús net dúdlik wêrom. Dat er yn oantekeningen oer útjeften dy't gearhingje mei in proseduere foar it Hof fan Fryslân yn de jierren 1533-1536, inkelde kearen begripen út de Hofsfear, lykas 'sportelen gelt' en 'scriffgelt', yn it Nederlânsk opskreaun hat,⁶⁷ is dêrtsjinoer wol te ferklearjen. It foarkommen fan in lyts tal Nederlânsktalige oantekeningen en losse wurden yn syn finansjele administraasje nimt net wei dat *maester* Edo dêryn nei foaren komt as in konsekwinte Fryskskriuwer. Yn it troch syn opfolgers byholden tsjerkerekkenboek fan Boazum oer de jierren 1556-1581, dat ek bewarre bleaun is,⁶⁸ is dêrtsjinoer absolút gjin Frysk te finen.

Yn 1580 kaam yn Westerlauwersk Fryslân in ein oan it bestean fan de sekuliere klearus. Datselde en it folgjende jier is yn opdracht fan de Steaten op 'en nij in beskriuwing opmakke fan it tsjerkegoed, alteast yn de doarpen fan Eastergoa.⁶⁹ As wy dy op 'e taal besjogge, dan kinne wy fêststelle dat ek dêr gjin Frysk yn foarkomt. Wat dat oanbelanget, is foar ús ien opjefte fan bysûnder belang, nammentlik dy fan it patroansgoed fan it doarp Tears.⁷⁰ It giet dêrby om in âlde, út it begjin fan de 16de ieu datearjende list, dy't oernommen is út in "oldt perkaments boick, twelc voermaels tot de kinderdoep gebruckt is". Dêr wurdt fierders noch oer meidiel "dat int boick plat Vrees was geschreven, twelc hier in Duits overgesett is". Oars as yn de beskriuwing fan it tsjerkegoed út 1543 waard dus yn 1580 in opjefte dy't tafallich noch yn it Frysk steld wie, yn it 'Duits' (d.w.s. it Nederlânsk) oerset. Wat fierders opfalt, is dat it Frysk dan 'plat' neamd wurdt. Alhoewol't dat wurd yn de 16de ieu noch in frijwat neutrale kleur hân ha kin, priuwt men yn de kontekst fan it boppe-

⁶⁴. O III 39W, r. 237-241, 571-574. Yn de ferantwurding oer 1550 rinne Frysk en Nederlânsk trochinoarhinne (W, r. 471-474).

⁶⁵. O III 39B, r. 1-11; A, r. 46-50; W, r. 537-539.

⁶⁶. O III 39P, r. 747.

⁶⁷. O III 39P, r. 676, 789.

⁶⁸. RA Grins, FA Lulema 68.

⁶⁹. Utjefte: Reitsma, *Register*.

⁷⁰. *Ibidem*, 46-47.

steande sitaat dochs al wat fan de lege status dêr't it Frysk yn de rin fan de 16de ieu ta ôfsakke is.

Konklúzje

Der kin mar in lyts tal skriuwershannen fan sekuliere geastliken út Westerlauwersk Fryslân út de tiid fóár 1500 (en dan noch allinne út de lêste fiifentweintich jier dêrfan) oanwiisd wurde. Doch is it byld fan de skriuwtalkar fan de ûndersochte groep dat wy dêrút krije, aardich dúdlik. Sa't it liket wienen de geastliken fan Frysk komôf wend om stikken lykas oarkonden yn it Frysk te stellen, alteast as dy foar Friezen ornearre wienen, wylst har kollega's fan net-Frysk komôf oan it Nederlânsk as skriuwtaal fêsthouden lykje te hawwen. Dat nimt fansels net wei dat der gâns útsûnderingen west ha kinne.

Yn de Saksyske tiid liket der net safolle feroare te wêzen, útsein dan dat in man as *maester* Bucho Aytta, dy't hege posysjes yn tsjinst fan de Saksyske hartoggen beklaaid hat, in foarkar foar it Nederlânsk, de administraasjetaal fan it Saksyske bewâld, hân liket te hawwen, alteast as it om iepenbiere oarkonden gie. Frysk skriuwe koe er nammentlik wol, lykas bliken docht oan inkelde bewarre bleaune brieven fan syn hân. Oare geastliken dy't in universiteit besocht ha, blike wol oarkonden yn it Frysk te skriuwen.

Yn it earste diel fan de Habsburchske tiid, dat wol sizze de jierren 1515-1530, hat it skriuwen fan it Frysk blykber ek foar sekuliere geastliken fan Frysk komôf lang net altiten fanselssprekkend west. It soe wêze kinne dat guon fan har sels al konsekwint it Nederlânsk as skriuwtaal brûkt ha, wylst fan oaren fêststiet dat se it fan de winsken fan har opdrachtjouwers ôfhingje litten ha oft se oarkonden yn it Frysk of it Nederlânsk stelden. Yn de jierren 1530-1550 blike sekuliere geastliken dy't noch wol Frysk skriuwe koenen, dat allinne dien te hawwen as de sitewaasje it taliet, dus bygelyks wol yn har briefwiksel mei oare Fryskskriuwers, mar net - of net altiten - yn iepenbiere oarkonden. Ut dat tiidrek datearret de lêste ús bekende oarkonde yn it Frysk fan de hân fan in geastlike, nammentlik in skinkingsbrief út 1544. De lêste brief yn it Frysk fan in geastlike dy't wy kenne, is sels fan noch in jier earder. Yn de tsjerkerekkenboeken fan Boazum, dat wol dus sizze yn de ynterne administraasje fan in parochy, fine wy noch Frysk fan de hân fan in geastlike oant 1554. It skriuwen fan it Frysk troch sekuliere geastliken blykt opholden te wêzen doe't de generaasje dy't noch krekt foar 1500 berne wêze sil, útstoar. De sekuliere geastlikheid hat dus al fier foar de ein fan de Habsburchske tiid yn 1580 it Frysk as skriuwtaal loslitten.

De wize fan beneaming fan de sekuliere geastliken hat sûnder mis fan ynfloed west op it skriuwtaalgebrûk fan de ûndersochte groep. Alhoewol't der op dit stik fan saken mear systematysk ûndersyk nedich is, liket der ek no al fan útgien wurde te kinnen dat, as it kollaasjerjocht oan in kleaster takaam, ek al yn de tiid fóár 1500 gauris lju fan net-Frysk komôf ta pastoar oansteld

binne en dy skreauwen, foar safier't wy neigean kinne, Nederlânsk. Oft it tal beneamingen fan net-Friezen ta sekulier geastlike nei 1500 oprûn is, wat dan in fierdere fernederlânsking yn de hân wurde ha soe, stiet net sûnder mear fêst. Foar de skriuwtalskiednis is it eins al net mear rillevant dat de ynfloed fan it lânshearlike bewâld op it kollaasjerjocht yn 1539 lytser wurden is, mei't nij beneamde geastliken, ek al wienen se fan Frysk komôf, doe al net mear Frysk skreaun ha sille. Lyksa sil it feit dat der nei 1531 nei alle gedachten gjin geastliken mear ta it notariaat talitten waarden en dat, nei't oannommen wurde mei, nei likernôch 1550 troch geastliken gjin keapbrieven en oare oarkonden fan deselde kategory mear skreaun wurde mochten, foar de skriuwtalskiednis net mear fan betsjutting west ha.

Meie wy no mei Fokkema sizze dat de wrâldske geastliken it Frysk as skriuwtal lang trou bleaun binne? Earder is al fêststeld dat it Frysk as skriuwtal by de reguliere geastlikheid al om 1515 ôfdien liket te hawwen en by de boargers (stedslju) om 1530 hinne, wylst troch hearskippen noch oant 1550 frijwat Frysk skreaun liket te wêzen, mei inkelde útrinders oant yn de jierren 1570. Men kin dus konkludearje dat de sekuliere geastliken langer trochgien binne mei it skriuwen fan it Frysk as de earstneamde twa groepen, mar wat minder lang as de lêstneamde. Mei oare wurden: net de wrâldske geastliken, mar de hearskippen binne yn de 16de fea it Frysk it langst trou bleaun.

Rijksuniversiteit Groningen
Frysk Ynstitút

BIBLIOGRAFY

- Chbk. = G.F. thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, *Groot Placaat en Charter-boek van Vriesland*. Leeuwarden, 1768-1795 (6 dln.).
- FrB = *Friese brieven uit de vijftiende en zestiende eeuw*. Grins, 1967 (Estrikken 42).
- O = P. Sipma, *Oudfriesche Oorkonden*, dl. I-III 's-Gravenhage, 1927-1941; O. Vries, *Oudfriesche Oorkonden*, dl. IV. 's-Gravenhage, 1977.
- RvdA = *Register van den Aanbreng van 1511 en verdere stukken tot de floreenbelasting betrekkelijk*, dl. I-IV. Leeuwarden, s.a.
- SAG = *Oorkonden der geschiedenis van het Sint Anthonij-Gasthuis te Leeuwarden, uit de 15^e en de 16^e eeuw*. Leeuwarden, 1876.

- N.E. Algra, *Ein. Enkele rechtshistorische aspecten van de grondeigendom in Westerlauwers Friesland*. Groningen, [1966].
- L.J. van Apeldoorn, *De kerkelijke goederen in Friesland. Beschrijving van de ontwikkeling van het recht omtrent de kerkelijke goederen in Friesland tot 1795*. Leeuwarden, 1915 (2 dln.).
- Beneficialboeken van Friesland*. Leeuwarden, 1850.
- A.S. de Blécourt, *Kort begrip van het oud-vaderlandsch burgerlijk recht*. Groningen-Batavia, 1939⁵.
- Ph.H. Breuker, "Mr. Edo Walikama en syn Boazumer tsjerkerekkenboek (1515-1553)", *Us Wurk*, 24 (1975) 109-115.
- H. Bruch, *Kroniek der Friese kronieken. Antikritiek op Bolhuis' kritiek*. Leeuwarden, 1952.
- M.P. van Buijtenen, "Het Dekanaat Bolsward annex Utbirdum en Grandivorum", *It Beaken*, 17 (1955) 84-97.
- K. Fokkema, *Het Stadsfries. Een bijdrage tot de geschiedenis en de grammatica van het dialect van Leeuwarden*. Assen, 1937.
- Fryske stikken út Codex Furmerius. In rige foarstúdzjes fan Grinzer en Uterter frizisten*. Grins, s.a. (Estrikken 33-34; 2 dln.).
- P. Gerbenzon, *Excerpta legum. Onderzoekingen betreffende enkele Friese rechtsboeken uit de vijftiende eeuw*. Groningen-Djakarta, 1956.
- M. de Haan Hettema en A. van Halmael, *Stamboek van den Frieschen, vroegeren en lateren, adel*. Leeuwarden, 1846 (2 dln.).
- S. Koopmans, *Het notariaat in Friesland voor 1811. Een schets*. Leeuwarden, 1883.
- Matricule de l'Université de Louvain*, tome II (1453-1485); tome III (1485-1527). Bruxelles/Brussel, 1946-1958.
- H.D. Meijering, "'Deutsch' in Friesland", in: *In Diutscher Diute. Festschrift für Anthonij van der Lee zum sechzigsten Geburtstag [= Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, 20 (1983) 183-200.
- H.T.J. Miedema, "Dialectische tegenstellingen in oudfriesse oorkonden", *Taal en Tongval*, 28 (1976) 21-44.
- H.T.J. Miedema, "Oarkonde, dialect en kaart. Taljochting by in kaart fan Aldfryske dialektfoarmen út 1402-1544", *Us Wurk*, 35 (1986) 12-26.
- Pax Groningana. 204 oarkonden oer de forhâlding Grins-Fryslân yn de fyftjinde ieu*. Grins/Groningen, 1975 (Estrikken 49).
- Peter Jacobsz van Thabor, *Historie van Vrieslant*. Leeuwarden, 1973 (reprint fan útjefte út 1824-1827).
- F. Postma, *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat (1507-1549)*. Zutphen, 1983.
- J. Reitsma, *Oostergo. Register van de Geestelijke Opkomsten van Oostergo, volgens de opgave daarvan in de dorpen van dit kwartier gedaan aan de Commissarissen der Staten van Friesland in 1580-1581*. Leeuwarden, 1888.
- R. Steensma, *Het klooster Thabor bij Sneek en zijn nagelaten geschriften. Een inleiding in inventarisatie*. Leeuwarden, 1970.

- J.S. Theissen, *Centraal gezag en Friesche Vrijheid. Friesland onder Karel V.* Groningen, 1907.
- O. Vries, "Hemma Odda zin, stedsskriuwer fan Ljouwert om 1500 hinne", *It Beaken*, 43 (1981) 217-239.
- O. Vries, "Dialektysk kleure Aldfrysk fan in Ljouwerter pastoar", *Us Wurk*, 35 (1986) 27-30.
- O. Vries, "De Aldfryske pearformule *fry ende freesk*", *Us Wurk*, 35 (1986) 75-84.
- O. Vries, "De skriuwtaalwiksel Frysk-Nederlânsk by de Fryske gritenijgerjochten", *It Beaken*, 51 (1989) 1-13.
- O. Vries, "Frysk en Nederlânsk as skriuwtenen fan de kleasters yn Westerlauwersk Fryslân", *Us Wurk*, 38 (1989) 25-42.
- O. Vries, "De skriuwtaal fan de haadlingen en hearskippen yn Westerlauwersk Fryslân (1460-1580)", *It Beaken*, 52 (1990) 1-17.
- O. Vries, "De skriuwtaal fan de boargers yn Westerlauwersk Fryslân (oant 1550)", *Us Wurk*, 39 (1990) 77-91.
- O. Vries, "Die Verdrängung der altfriesischen durch die niederländische Schreibsprache", *Niederdeutsches Wort*, 30 (1990) 83-96.
- O. Vries en M.G. Oosterhout, *De Leeuwarder stedstiole 1502-1504. Tekstuitgave met inleiding, aantekeningen, indices en glossarium.* Grins/Groningen, 1982 (Estrikken 60).
- J.J. Woltjer, *Friesland in Hervormingstijd.* Leiden, 1962.
- Worp Tyaerda, *Vierde boek der kronijken van Friesland.* Leeuwarden, 1850.